

Хома Ольга Михайлівна,

ORCID ID: 0000-0002-0778-1431

кандидат педагогічних наук, доцент

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

WAYS OF FORMING CIVIC COMPETENCE IN STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION DURING AFTER-HOURS

У статті зацентовано увагу на шляхах формування громадянської компетентності в учнів закладу загальної середньої освіти у позаурочній діяльності. Сформульовано актуальність проблеми дослідження. Визначено, що нормативно-законодавча база в галузі освіти, Державні стандарти спрямовані на формування компетентної особистості. Компетентнісна філософія освіти оновлює вимоги до змісту навчання, виховання та розвитку школярів, визначення групи очікуваних результатів, в тому числі й у громадянській та історичній освітній галузі. Концепція Нової української школи подає освітній процес з погляду наскрізного виховання через змістові лінії Державних стандартів, що змінює підходи до позаурочної діяльності педагога. Проведено аналіз останніх досліджень і публікацій. Підкреслено, що учений-педагог В. Сухомлинський основну увагу фокусував на вихованні патріотичних почуттів, поваги до рідної мови, навколишнього світу, наголошуючи, що цей процес слід активізувати з дитячих років. Сучасна педагогічна наука й практика, ураховуючи погляди педагогів-класиків, спрямована на формування громадянина з європейськими цінностями, в основі яких українські традиції, що характеризують українську культуру та ідентичність. Проаналізовано науковий зміст поняття «громадянська компетентність». З'ясовано, що дефініційна динаміка розвитку поняття «громадянська компетентність» удосконалюється й доповнюється новим змістом. Метою статті є окреслення шляхів формування громадянської компетентності в учнів закладу загальної середньої освіти у процесі позаурочної діяльності. Для її реалізації з'ясовано специфіку формування громадянської компетентності у ЗЗСО, сформульовано авторське бачення її розвитку в сучасних умовах у позаурочний час, указано на роль учителя історії у цьому процесі. Визначено сутність громадянської та історичної галузі, що спрямована на одержання громадянської освіти.

Наскрізне виховання за Концепцією НУШ передбачає позаурочну діяльність у ЗЗСО корелювати із завданнями освітнього процесу, що включає комплексну систему методів, прийомів, спрямованих на розвиток особистості. Це дало змогу автору визначити шляхи формування громадянської компетентності в позаурочний час для учнів початкової та базової школи. З-поміж них названо такі: тематичні бесіди з мультимедійним супроводом, години «спілкування» з книгою; екскурсії визначними місцями свого краю, до замків, фортець, українські народні ігри, проекти, ранкові кола (початкова школа); пізнавальні бесіди історичної тематики про сучасність і минуле України, дискусії, дебати, лекторії на історичну тематику та інші (базова). Вказано на важливість формування ключових компетентностей – вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами. Підкреслено роль учителя історії у процесі формування цих компетентностей, що є основою для розвитку громадянської позиції.

Ключові слова: громадянська компетентність, заклад загальної середньої освіти, громадянська та історична освітня галузь, Концепція Нової української школи, наскрізне виховання, позаурочні заходи.

The article focuses on the ways of forming civic competence of students of a general secondary education institution during after-hours. The relevance of the research problem is formulated. It is determined that the regulatory and legislative framework in the field of education, State Standards are aimed at forming a competent personality. The competency-based philosophy of education updates the requirements for the content of teaching, upbringing and development of schoolchildren, the definition of a group of expected results, including in the civic and historical educational field. The Concept of the New Ukrainian School presents the educational process through the lens of cross-cutting education implemented via the content lines of the State Standards, which transforms approaches to teachers' after-hours activities. An analysis of recent research and publications is conducted. It is emphasized that the scientist-pedagogue V. Sukhomlynsky focused on the upbringing of patriotic feelings, respect for the native language, the world around him, emphasizing that this process should be activated from childhood. Modern pedagogical science and practice, taking into account the views of classical teachers, focuses on the formation of a citizen with European values, based on Ukrainian traditions that characterize Ukrainian culture and identity. The scientific content of the concept of "civic competence" is analyzed. It is found that the definitional dynamics of the development of the concept of "civic competence" is being improved and supplemented with new content. The purpose of the article is to outline the ways of forming civic competence of students of a general secondary education institution in the process of extracurricular activities. To implement

it, the specifics of the formation of civic competence in general secondary education institutions are clarified, the author's vision of its development in modern conditions in extracurricular time is formulated, and the role of the history teacher in this process is indicated. The essence of the civic and historical field, which is aimed at obtaining civic education, is determined.

End-to-end education according to the Concept of the New Ukrainian School provides for extracurricular activities in the institutions of general secondary education to correlate with the tasks of the educational process, which includes a comprehensive system of methods and techniques aimed at the development of the personality. This allowed the author to determine ways of forming civic competence during after-hours for students of primary and basic schools. Among them, the following are named: thematic conversations with multimedia support, hours of "communication" with a book; excursions to the most important places of one's own region, to castles, fortresses, Ukrainian folk games, projects, morning circles (primary school); cognitive conversations on historical topics about the present and past of Ukraine, discussions, debates, lectures on historical topics and others (basic). The importance of forming key competencies is indicated—fluency in the state language; the ability to communicate in the native (if different from the state) and foreign languages. The role of the history teacher in the process of forming these competencies, which is the basis for the development of a civic position, is emphasized.

Key words: civic competence, general secondary education institution, civic and historical educational branch, Concept of the New Ukrainian School, cross-curricular education, extracurricular activities.

Постановка актуальності проблеми. Закон України «Про освіту» передбачає формування ключових компетентностей, з-поміж яких: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; культурна компетентність, громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей [3] та інші, які є у тісному взаємозв'язку. Громадянську компетентність можна вважати наскрізною, що спрямована на формування національно-мовленнєвої особистості як в освітньому процесі, так й у позаурочній діяльності. Україна є поліетнічною державою, в якій проживають спільноти різних етносів. Розуміння поняття «українська державність» об'єднує їх в єдину націю. Дослідження шляхів формування громадянської компетентності постійно у полі зору вчених, учителів, що зумовлює актуальність теми статті. Дефініційна динаміка розвитку поняття «громадянська компетентність» свідчить про удосконалення й поповнення її змістової складової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учений-педагог В. Сухомлинський основну увагу фокусував на вихованні патріотичних почуттів, поваги до рідної мови, навколишнього світу, наголошуючи, що цей процес слід активізувати з дитячих років. За його словами, у дитинстві починається тривалий процес пізнання – пізнання і розумом, і серцем – тих моральних цінностей, що лежать в основі моралі: безмежної любові до Батьківщини, готовності віддати життя за її щастя, велич, могутність, непримиренність до ворогів Вітчизни [8, с. 16]. Сьогодні ця думка вченого є надзвичайно актуальною й поповнюється новим змістом.

Сучасна педагогічна наука й практика, ураховуючи погляди педагогів-класиків, акцентує увагу

на формуванні громадянина з європейськими цінностями, в основі яких українські традиції, що характеризують українську культуру та ідентичність. Студіюючи наукові розвідки, нами сфокусована увага на дослідженнях С. Золотухіної, О. Іонової, С. Лупаренко щодо актуальних цінностей сучасної європейської освіти. Ученими сформульовано висновок, що європейська освіта спирається на ліберальні цінності, що визначені в низці європейських освітніх документів і включають такі цінності, як: демократія, толерантність, національна й міжнародна орієнтація, рівність для всіх людей, антирасизм та недискримінація, представництво та верховенство права, людська гідність, права людини, солідарність, свобода, гуманізм, міжособистісні стосунки, мир і міжнародне взаєморозуміння, міжкультурна освіта, екологічна обізнаність тощо [4, с. 45].

Науковий аналіз змісту поняття «громадянська компетентність» проведено Т. Магдич, якою узагальнено психолого-педагогічні підходи до формулювання терміну, що дало підстави розглядати громадянську компетентність як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості, що формується на основі сукупності громадянських знань і вмінь, загальноприйнятих у суспільстві цінностей, досвіду виконання мовних обов'язків громадянина України, гідного ставлення до державних символів, готовості активно й ефективно виявляти себе в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі [6, с. 80].

Формування громадянської компетентності в учнів закладу загальної середньої освіти досліджується науковцями, вчителями-практиками (Н. Бондаренко, О. Кучерук, Т. Магдич,

Н. Рудницька, Н. Шанскова, І. Коновальчук, О. Пометун, Л. Ксьондзик та інші). Ученими зацентовано увагу на шляхах формування в учнів громадянської компетентності, реалізації її в умовах Нової української школи.

Мета статті – окреслити шляхи формування громадянської компетентності в учнів закладу загальної середньої освіти (далі ЗЗСО) у процесі позаурочної діяльності.

Завдання: з'ясувати специфіку формування громадянської компетентності у ЗЗСО, сформулювати авторське бачення її розвитку в сучасних умовах у позаурочний час.

Виклад основного матеріалу. Дослідження означеної проблеми розглядається крізь призму державної нормативно-законодавчої бази, специфіки освітнього процесу у закладі освіти за Концепцією НУШ та з погляду нових підходів щодо позаурочної діяльності.

У першу чергу, акцентуємо увагу на інноваційних підходах до діяльності, реаліях сьогодення у процесі навчання, виховання учнівської молоді у ЗЗСО. Закони України в галузі освіти спрямовані на формування компетентної особистості. Це зумовлює проведення дослідження на розумінні її філософії. Відповідно до Закону України «Про освіту» компетентність розглядається як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та / або подальшу навчальну діяльність (Розділ 1, стаття 15) [3]. З огляду на це, навчання, виховання, розвиток розглядається як єдиний цілісний освітній процес. Концепція Нової української школи подає його з погляду наскрізного виховання через змістові лінії Державних стандартів. Це змінює підходи до позаурочної діяльності педагога.

Конкретизуємо означену тезу. У Державному стандарті початкової освіти [1], Державному стандарті базової середньої освіти [2] виокремлено громадянську та історичну освітню галузь, сформульовано обов'язкові результати навчання здобувачів освіти відповідно до вікових особливостей. Метою громадянської та історичної освітньої галузі є розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зав'язків між ними, формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції [2].

Констатуємо той факт, що філософія сучасної освіти з означеної проблеми передбачає інтегрувати громадянську освіту з історичною, що, на наш погляд, дає можливість розглядати її у контексті розвитку української державності, і є науково виваженим підходом. Таким чином, у першу чергу говоримо про одержання громадянської освіти, зміст якої сформульований у Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [7] та конкретизований через Державні стандарти, Типові та Модельні навчальні програми й реалізується через усі освітні галузі. Зважаючи на це, громадянська компетентність розглядається нами як комбінація знань, умінь й навичок, демократичних та морально-етичних цінностей, що дають можливість здобувачеві освіти зрозуміти свою цінність й значущість в українському суспільстві, бути повноцінним його громадянином.

Наскрізне виховання за Концепцією НУШ передбачає позаурочну діяльність у ЗЗСО корелювати із завданнями освітнього процесу, що включає комплексну систему методів, прийомів, спрямованих на розвиток особистості. Це дало змогу визначити шляхи формування громадянської компетентності в позаурочний час. Окреслимо наше бачення.

Дотримання принципів дитиноцентризму та педагогіки партнерства, що ґрунтуються на засадах гуманізму, толерантності, творчого підходу до розвитку особистості. Слід урахувати, що сучасні ЗЗСО, – це заклади із класами з інклюзивним навчанням. Діти з особливими освітніми потребами інтегровані в загальношкільну учнівську спільноту, що спонукає педагога до пошуків сучасних інтерактивних методів навчання й виховання. Окрім цього, слід сформувати модель співпраці з асистентом учителя.

У системі початкової освіти позаурочна діяльність в основному проводиться у групі подовженого дня, індивідуальній роботі з учнями, спільних позакласних шкільних заходах. Охарактеризуємо окремі з них.

Тематичні бесіди з мультимедійним супроводом про історію України, її символи, відомих постатей, розповіді про захисників й захисниць нашої країни, рідного села чи міста. Важливо долучати молодших школярів до загальнонаціональної хвилини мовчання та інших подій, дати відчуття себе громадянином, який здатний співпереживати, відчувати біль й страждання своїх друзів на території, де проходять активні бойові дії. Цьому сприятимуть комп'ютерні (інформаційні) технології – написання листів, проведення

конкурсів малюнків тощо. Безперечно, до цієї діяльності слід залучити й батьків, щоб уберегти дітей від кібербулінгу.

Години «спілкування» з книгою. Це дає можливість на основі українського фольклору, художніх текстів формувати у молодших школярів загальнолюдські цінності. Рекомендуємо звернутись до збірки оповідань В. Сухомлинського «Гаряча квітка», в якій описано вчинки дітей чи дорослих, які вартує чи не вартує наслідувати, до творчості сучасних українських письменників чи митців. Але стандартного аналізу тексту недостатньо: слід розвивати у школярів літературну творчість. Цьому сприятимуть комікси, буктрейлери, створення яскравих афіш, реклами тощо.

Екскурсії визначними місцями свого краю, до замків, фортець. Така форма роботи сприятиме розумінню історичних подій своєї місцевості. Ми говоримо про красназнавчу складову громадянської компетентності.

Ігри. Українські народні ігри створюють у молодших школярів позитивний емоційний фон про красу, щирість українського народу. Наприклад, танцюючи, приспівують пісню «Деся тут була Подоляночка», що є частиною весняної обрядовості. Образ дівчинки-україночки постає перед ними у ніжних весняних кольорах.

Проекти, ранкові кола, конкурси, дитячі свята. Вони формуватимуть у школярів креативність, залучать дітей з ООП до спільної діяльності.

Визначимо сучасні підходи до формування громадянської компетентності у школярів 5–8 класів, що навчаються за Концепцією НУШ.

Пізнавальні бесіди історичної тематики про сучасність й минуле України. Важливо, щоб вони несли не стільки освітню навантаженість історичними фактами, а мали виховне їх спрямування. Старші школярі мають мати сформовану медіаграмотність, що, на наш погляд, сьогодні можна вважати складовою громадянської компетентності.

Дискусії, дебати. Вони слугують формуванню у здобувачів освіти власної громадянської позиції, культури усного спілкування.

Проектна діяльність. Вона спрямована на створення власного конструкту. Рекомендуємо залучати батьків, волонтерів до спільних творчих задумів, поетапно їх реалізувати.

Спортивні змагання, участь в ігрових програмах «Козацькі забави» тощо. Їх слід урізноманітнити завданнями для реалізації мети військово-патріотичного виховання.

Лекторії на історичну тематику. Вони доповнять освітню складову навчальної діяльності здобувача освіти, розвиватимуть громадянську культуру.

Гурткова робота за інтересами тощо.

На наш погляд, украї важливо формувати ключові компетентності – вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами [3]. Українська мова є націєоб'єднуючою, культурним її кодом. Уважаємо, що саме володіння державною українською мовою є важливим чинником у формуванні громадянської компетентності. У закарпатському регіоні функціонують заклади освіти (ліцеї) з мовами національних меншин, угорською мовою навчання зокрема. Доцільно позаурочні заходи планувати таким чином, щоб у здобувачів освіти формувалися комунікативні уміння, а здатність до спілкування стала важливою життєвою потребою. Окрім стандартних форм позаурочної роботи, рекомендуємо у закладі освіти на перервах проводити радіохвилинки з розігруванням різних мовленнєвих ситуацій. Учні можуть ставати «дикторами українського радіо» й рекомендувати цікавий матеріал для прослуховування, створивши природну, невимушену атмосферу. Сучасні інформаційні технології дають можливість урізноманітнити такий вид роботи. Лінгво-соціальне середовище з елементами візуалізації сприятиме формуванню в учнівської спільноти культури усного спілкування.

У цьому процесі вкрай важливе значення має роль учителя історії, класного керівника. Т. Кравчинська на основі дослідженого матеріалу виокремила комплекс завдань для формування громадянської компетентності педагога Нової української школи:

1. Систематична та системна аналітична діяльність педагога як адепта державної політики у сфері освіти й інформаційної безпеки.
2. Активна участь педагога в суспільному житті – громадянськість завдяки реалізації формули «СУГ» (соборність, українськість, гідність) (зокрема й завдяки соціальним мережам).
3. Конструктивна взаємодія педагога з іншими людьми в суспільних інтересах задля сталого розвитку суспільства.
4. Фахова підтримка соціальної та культурної різноманітності, гендерної рівності, соціальної згуртованості, готовності поважати приватність інших людей (суб'єктів освітнього процесу), відповідальність за навколишнє середовище [5].

Учитель історії має бути провідником й ініціатором в організації позаурочної роботи для реалізації громадянської та історичної освітньої галузі. Ним розробляється й рекомендується тематика виховних заходів, організовується відзначення певних важливих історичних дат, формується в учнів поняття «історична пам'ять», «історична гідність», що є важливими чинниками у розумінні змісту дефініції «громадянська ідентичність».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, нами окреслено окремі

шляхи формування громадянської компетентності в учнів закладу загальної середньої освіти у позаурочній діяльності. З'ясовано специфіку формування громадянської компетентності у ЗЗСО, сформульовано бачення її розвитку в сучасних умовах у позаурочний час. Авторське міркування не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у визначенні специфіки підготовки майбутнього вчителя історії до позаурочної діяльності в ЗЗСО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://akon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
2. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
3. Закон України. Про освіту. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017, № 38–39, С. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Золотухіна С. Т., Іонова О. М., Лупаренко С. Є. Актуальні цінності сучасної європейської освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. 2021. № 76. Т. 1. С. 44–45.
5. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога нової української школи. *Вісник післядипломної освіти*. Вип. 8 (37). Серія «Педагогічні науки». С. 74–88.
6. Магдич Т. П. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 28. С. 77–81.
7. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. Кабінет Міністрів України (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
8. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 3. К. : 1976. 670 с.

© О. М. Хома

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0